

Petnička pećina – Dvorana sa viggledima

Predstavljen je zanimljiv pristup arheološkom proučavanju pećinskog lokaliteta u Petnici koji sadrži tragove boravka iz dva različita istorijska perioda. Iskopavanje je utvrđeno da se radi o različitoj nameni ovog mesta u kasnoj antici i srednjem veku. Pri kolekciji nalaza i podataka primenjena su metode karakteristične za praistorijsku arheologiju. Preciznim beleženjem distribucije pokretnih nalaza i struktura, utvrđeno je da je Petnička pećina imala sasvim osobenu ulogu: kultnog mesta u IV, a pribežišta u XV veku. Ovakav rezultat može biti podsticaj za pažljiv rad i na drugim pećinskim lokalitetima, kao i za ponovno proučavanje već istraženih lokaliteta.

Problemskom studijom otvoren je čitav niz pitanja vezanih za etničku strukturu, varvarizaciju i nove religijske i kulturne pojave u valjevskom kraju, pa i na širem prostoru centralnobalkanskih provincija u drugoj polovini IV veka.

Uvod

Na području Gornje Kolubare i Podgorine veći broj institucija proučava kulturnu prošlost, u prvom redu valjevski Zavod za zaštitu spomenika kulture i Istraživačka stanica Petnica. Uprkos velikoj aktivnosti ovih ustanova, sticajem različitih okolnosti ostalo je više praznina u istorijskom i kulturnom shvatanju prošlosti ovog kraja. Svakako da se unutar svih istorijskih i praistorijskih etapa nailazi na određene probleme i pitanja, ali čini se da najveći broj nepoznanica nalazimo u periodu mlađeg gvozdenog doba i epohe rimske dominacije, odnosno poznog Rimskog carstva i ranovizantijskog perioda (Jovanović 1985). Ovo se pre svega odnosi na etnička kretanja na teritoriji valjevskog kraja, ali i na različite aspekte materijalne kulture naroda koji učestvuju u tim kretanjima. U samom valjevskom kraju zabeleženo je do sada 31 nalazište koje se može opredeliti u rimsku epohu, od čega veliki broj otpada na naselja i vile, dok manji deo čine nekropole, rudnici, ostave i utvrđenja (Jež i Starović 1994). Osim rekognosciranja i sondažnih iskopavanja, nisu vršena istraživanja većeg obima. Naučna literatura za sada ne navodi pećinske lokalitete iz ovog perioda u bilo kojoj funkciji.

Radivoje Arsić (1975), Paraćin, Selo Glavica bb, student IV godine arheologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu

Nemanja Mrđić (1978), Beograd, Gandijeva 196, student II godine arheologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu

MENTOR: Andrej Starović, arheolog, Istraživačka stanica Petnica

Intenzivnim istraživanjem tokom poslednje tri godine, Petnička pećina je izdvojena kao izuzetno nalazište, kako po svom karakteru, tako i svojoj nameni.

Istraživački problem

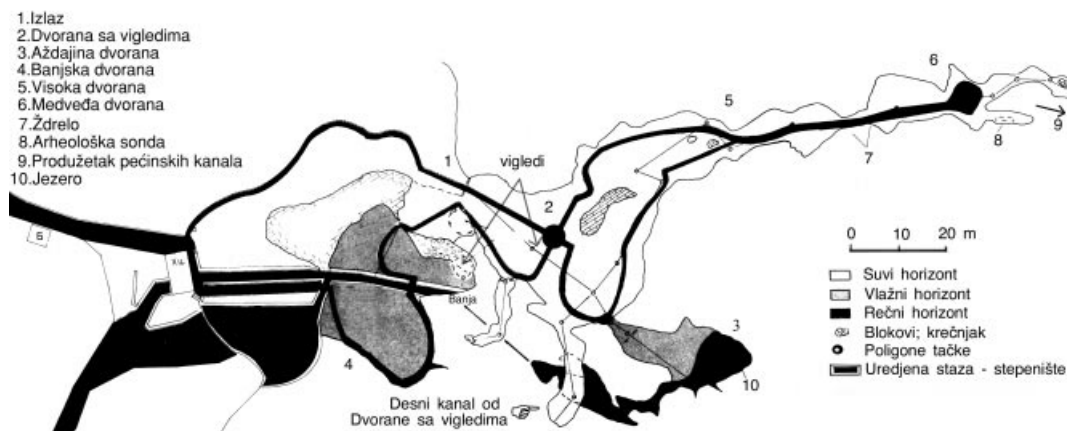
Položaj i odlike Petničke pećine

Petnička pećina se nalazi 7.5 km jugoistočno od Valjeva, na mestu gde trijaski krečnjaci prelaze u dolinu Kolubare izgrađenu od jezerskih sedimenata. Ulaz se nalazi sa severne strane padine brda Rogljević. Danas postoje dva ulaza, u narodu poznati kao Velika i Mala pećina. Velika pećina predstavlja potkapinu površine 693 m², najveća širina je 36, a dužina 30.6 metara. Njen ulaz je u obliku nepravilnog trougla, nalazi na nadmorskoj visini od 178 m, visok je 9 m, a širok 13.6 m. Prema informacijama Jovana Cvijića (1912) postojao je prirodni kanal koji je spajao Veliku i Malu pećinu. U najudaljenijem delu ove prostorije izvire reka Banja, sa prosečnim proticajem vrela od 280 L/s, a koji se tokom godine koleba sa proticajem od 100-1600 L/s (Lazarević 1988).

Gornja (tj. Mala) pećina nalazi se na 26.7 m iznad Donje pećine, sa ulazom koji je pre uređenja imao dimenzije 3.6 m širine i 1.4 m visine. Ukupna dužina čitavog sistema Petničke pećine je 580 m. Od ulaza se direktno ulazi u veliku *Dvoranu s viggledima* nepravilnog kružnog oblika, prečnika od oko 22 m, i visine od preko 20 m. U svodu te dvorane nalaze se dva prirodno probijena otvora – viggledi. Visoka dvorana i glavni pećinski kanal pruža se od početka odseka prema Dvorani sa viggledima pa do ždrelo niskog suženja u glavnom kanalu. Dužina visoke dvorane iznosi 60 m, a širina između 5 i 15 m. Ždrelo je suženje glavnog kanala dugačko 5.5 m i široko 1.4 m. Odavde pa nadalje se pruža Medveđa dvorana du-

Slika 1.
Skica Petničke pećine sa naznačenim mestom istraživanja.

Figure 1.
Plan of the cave with marked site.

gačka 39 m sa slepim kanalom dužine 42 m, širine od 7-15 m. Dalje od ovog kanala pruža se kanal sa ambisom. Aždajina dvorana je kaskadna. Njen najniži deo je pod vodom i predstavlja u jezero kroz koje protiče reka Banja. U dvoranu se ulazi iz Dvorane sa vrgledima kroz prolaz širok 2 i visok 12 m. Jezero zauzima najniži deo dvorane dimenzija 16×11 m. Iz jezera Banja otiče podzemnim kaskadnim kanalom do Donje pećine. Desno od Aždajine dvorane nalazi se kanal koji se slepo završava posle 22 m u kome su rađena ova istraživanja (slika 1).

Na prostoru ispred ulaza u Gornju pećinu nalazi se višeslojni arheološki lokalitet sa utvrđenim tragovima neolitskih, eneolitskog i gvozdenodopskog naselja, kao i antička nekropola koja potiče iz druge polovine IV veka. Lokalitet je istraživan u više navrata u periodu između 1980. do 1999. godine, od strane istraživača N. Miloševića, Ž. Ježa i A. Starovića (Starović 1991).

Istorijat istraživanja

Prvi pokušaj arheologa da utvrde tragove ljudskog boravka u pećini datira iz 1892-93. godine. Tom prilikom su M. Valtrović i Đ. Jovanović izvršili sondažna iskopavanja u dvorani pre račvastog spleta kanala, na oko 130 m od ulaza. Tom prilikom nisu ustanovljeni tragovi ljudskog boravka u pećini (Jovanović 1892). Usledila su istraživanja Jovana Cvijića u dva navrata: 1893. i 1911. godine (Cvijić 1912). Pauzu od preko 50 godina u istraživanju petničke pećine prekinuo je veliki entuzijasta, arheolog Novak Milošević. On je u više navrata 1969. i 1970. vršio iskopavanja na više lokacija unutar pećine (Milošević 1985). Iskopavanja su obavljena i u jednom od bočnih kanala iste dvorane u kojoj su kopali i pomenuti pioniri srpske arheologije. Naša iskopavanja su obavljena u istoj prostoriji, na mestu udaljenom samo nekoliko metara od sonde prethodnih istraživača čija su istraživanja bila bez rezultata. Uprkos velikoj želji i kasnijim tvrdnjama ovog istraživača da je otkrio tragove paleolitskih lovaca, danas se sa sigurnošću preko publikovanih fotografija može tvrditi da skoro ni u jednom slučaju nema govora o ruketvorinama. Neuspešna istraživanja izvršio je i B. Gavela 1970. godine, iskopavanjima u donjoj dvorani (dvorana iz koje izvire reka Banja).

Međutim, u sklopu istraživanja sa početka 70-ih došlo se do nekih zanimljivih, a u tom trenutku zapostavljenih činjenica. Naime, pored sondiranja u gornjim kanalima izvršeno je i iskopavanje u prostoriji koja se nalazi u kanalu krajnje desno od velike Dvorane sa vrgledima (slika 1). Tom prilikom, kako navode autori pronađeni su pri površini fragmenti gvozdenodopske keramike, a na dubini od 50 cm nekoliko kremenih artefakata (Milošević 1985; u ovoj prostoriji su izvršena i iskopavanja 1995. i 1998. godine). Takođe se spominju i nalazi keramike iz svih perioda prais-

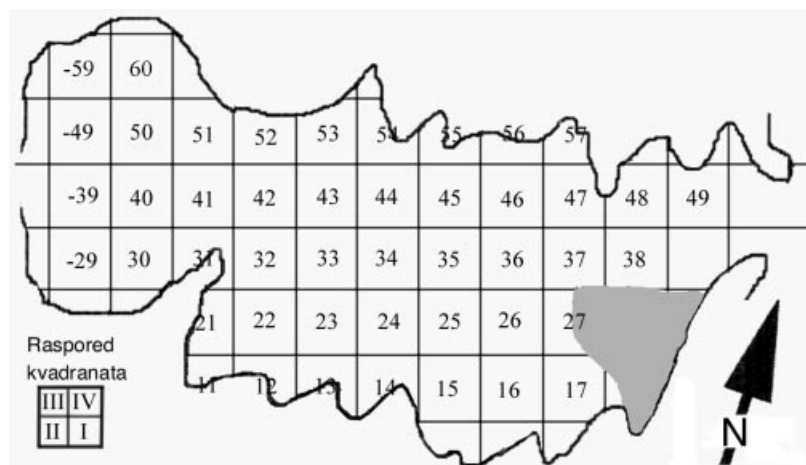
torije između neolita i starijeg gvozdenog doba, pronađenih prilikom prokopavanja kanala između Gornje i Donje pećine. Godine 1994. IS Petnica je preduzela istraživanje u gornjim kanalima pećine, u sklopu prakse studenata geologije-paleontologije, čija kampanja je bila usmerena na paleontološka istraživanja. Ni ovoga puta nije bilo direktnih ili indirektnih pokazatelja ljudskog boravka u pećini. U sklopu dalje obuke studenata paleontologije 1995. bilo je potrebno izvršiti slična iskopavanja onima iz 1994. godine. Ovoga puta arheolog Andrej Starović (Starović 1996) rukovodeći se fragmentima keramike koju su speleolozi pronašli u krajnjem desnom delu dvorane sa vrgledima odlučuje da je najpogodnije mesto za arheološko-paleontološka istraživanja baš ovaj prostor. Osnovna zamisao je bila da arheološka ekipa “ukloni” kulturne slojeve sa površine iz koga je poticala keramika, a time omogući i dalja paleontološka istraživanja.

Metode, materijal i opis istraživanja

Terensko istraživanje

Prostorija u kojoj su izvršena istraživanja nalazi se na oko 40 m od ulaza u pećinu, tako da je desni zid prostorije praktično produžetak desnog zida Dvorane s vrgledima. Sama prostorija je jednom stenom izdignuta na viši nivo od pristupnog kanala za oko 1.5 m. Nalazi se u potpunom mraku, orijentisana ulaznim kanalom prema istoku, a apsidalnim završetkom prema zapadu. Ona se sastoji iz većeg dela u kome je svod plafona izdignut 3-4 m, i manjeg apsidalnog dela, gde visina svoda varira između 1 i 2 m. Površina veće prostorije iznosi skoro 40 m², a manje oko 10 m² (slika 2).

Godine 1995. otvorena je manja sonda dimenzija 3 × 2 m, orijentisana približno dužom stranom pravcem istok-zapad, a kraćom sever-jug. U

Slika 2.
Osnova prostorije sa kvadratnom mrežom.

Figure 2.
Plan of the site with the square net.

kvadratnoj mreži obuhvata kvadrate 34-36 i 44-46. 1998. godine nastavljeno je sa iskopavanjem u zoni kvadrata 12-16, 22-26, 32-33, 42-43, kao i dodatne kvadrate u apsidalnom delu, obeležene kao 50, 60, -49 i -59. Osnovna prostorna jedinica za prikupljanje materijala tokom iskopavanja srednjevekovnog sloja bila je 1×1 m. Prilikom iskopavanja antičkog sloja nalazi su izdvajani u okviru jedinice od 0.50×0.50 m, tako što je svaki kvadrat podeljen na 4 kvadranta, označena rimskim ciframa I-IV u smeru kretanja kazaljke na satu (slika 2). Pored kvadrata i kvadranta, posebne celine za izdvajanje materijala predstavljale su i kontekstualne celine poput vatrišta, jama itd. Ova promena u veličini jedinice izvršena je radi preciznijeg praćenja horizontalne distribucije nalaza. Iskopavanja u 1998. godini nastavila su metodološki i dokumentacijski sistem kojim se radilo i 1995, samo što se sada u svim otkopnim slojevima radilo podelom na kvadrate. Otkopi nisu prelazili debljinu od 5 cm, osim u slučaju poslednjeg otkopnog sloja, koji je bio debljine oko 10 cm. Uz primenu arbitrarne debljine otkopnog sloja, svakako se vodilo računa o tome da otkopi ne presecaju granicu kulturno-geološkog sloja.

Istraživanja 1995. su obustavljena na nivou žuto-smeđeg glinovitog sedimenta, iako postoje indicije u prikupljenom materijalu da u neotkopanom sedimentu postoji još neki praistorijski kulturni sloj. Ovu pretpostavku nisu upotpunila iskopavanja u kvadratima 36 i 46. Ovi kvadrati su u 6 otkopnih slojeva spuštene na niži nivo, pošto je skinut srednjevekovni sloj, a antički praktično nije ni postojao na tim mestima. Tom prilikom nije pronađeno ništa od arheološkog ili paleontološkog materijala. Takođe je primećeno mešanje crne rastresite zemlje u grumenju i proslojcima sa žuto-smeđom glinovitom zemljom.

Iskopavanje je bilo veoma otežano velikom vlažnošću zemljišta, što se u malim razmerama odrazilo i na preciznost istraživanja i vođenje terenske dokumentacije.

Analiza pokretnih nalaza

Analiza je izvršena na način koji omogućava dopunjavanje, a istovremeno nudi dovoljno informacija za buduće istraživanje. Ona je obuhvatila svaku vrstu nalaza ponaosob: keramiku, zooosteološke i antroposteološke nalaze, metalne, koštane artefakte itd.

Na srednjovekovnom materijalu je izvršena samo preliminarna analiza kada su u pitanju keramika i kosti. Ispitivanje antičkog materijala urađeno je u potpunosti. Analiza keramike obuhvatila je formalno-tipološki i funkcionalni nivo. Prilikom analiziranja keramike iz oba sloja korišćen je isti metod, koji je donekle bio uslovljen različitim stanjem keramike u prvom i drugom sloju. Pre početka bilo kakve analize izvršeno je obeležavanje fragmenata, tako što je svaki fragment dobio inventarski broj, koji ozna-

čava arheološku jedinicu odnosno položaj u prostoru. Zatim se, radi jednostavnije tipološke i funkcionalne analize, pristupilo spajanju fragmenata posuda. Spajanje je pružilo različite rezultate kod srednjovekovnog i antičkog materijala. Dok se kod rimskog materijala izvršilo precizno opredeljivanje većine ulomaka, u prethodnom sloju to nije bilo moguće uraditi jer je materijal bio jako fragmentovan, a veći broj posuda je izrađen na isti način, pa je opredeljenje fragmenata bilo uglavnom nemoguće.

Tipološka i funkcionalna analiza je obuhvatila 605 fragmenata antičke keramike čijim se spajanjem došlo do najmanjeg broja od 28 posuda i 4 poklopca, što je omogućilo da većinu nalaza tretiramo kao cele posude a ne kao fragmente. Time je dalji rad bio bitno olakšan. Funkcionalna i tipološka analiza izvršena je na osnovu prikupljenih parametara prema predloženom analitičkom modelu A. Starovića (dokumentacija Istraživačke stanice Petnica). Prilikom funkcionalne analize posmatran je odnos parametara (forma posude, prečnik otvora, dna, debljina zida, obrada površine, faktura, sastav sirovine) koji mogu pružiti pouzdane podatke o funkciji posude. Pošto se radi uglavnom o dobro poznatoj keramici iz IV veka, korisno je bilo i upoređivanje sa rezultatima ranijih analiza (Brukner 1981).

U prostornoj analizi takođe je upotrebljen niz parametara (veličina fragmenta – indeks, težina, deo posude i posuda kojoj pripada) za koje smo smatrali da mogu da daju realnu sliku o distribuciji nalaza, načinu i mestu lomljenja posuda. Kako bismo utvrdili eventualno postojanje funkcionalnih celina posmatrano je rasprostiranje fragmenata posuda različitih funkcionalnih grupa ponaosob i njihov međusobni odnos. Na tako dobijene grafičke predstave ovakve distribucije keramičkih nalaza unet je i položaj ostalih grupa nalaza.

Zbog malobrojnosti metalnih, koštanih, kamenih i staklenih nalaza korišćena je samo uporedna analiza sa drugim lokalitetima iz istog vremenskog perioda. Ova analiza je takođe izvršena na formalno-tipološkom i funkcionalnom nivou: 7 kamenih, 22 metalna i 3 koštana predmeta, kao i 11 nalaza fragmenata staklenih posuda, te 75 životinjskih kostiju.

Rezultati

Fizička i kulturna stratigrafija

Iskopavanja navedenog većeg dela prostorije zaustavljena su nakon uklanjanja sloja sa antičkim materijalom na površini sloja žute glinovite zemlje (na relativnoj dubini od 40 cm) i na dubini od oko 20 cm u apsidalnom delu, gde se dosegaio isti kulturni horizont. Iz tog razloga nismo u potpunosti sigurni da u ovom trenutku raspolažemo sa konačnom stratigrafskom slikom ove prostorije. Trenutna situacija izgleda prilično jasno, jer

su se još prilikom iskopavanja izdvojila četiri osnovna sedimenta sa jasno prepoznatljivim karakteristikama.

Sloj 1 – rastresita tamno braon, skoro crna zemlja sa mestimičnom krupnijom kamenom drobinom oštih ivica, prečnika između 7-25 cm. Debljina sloja između 10 i 13 cm.

Sloj 2 – glinovita kompaktna sivo-žuta zemlja, s povećanom koncentracijom sitne drobine prečnika do 3 cm i sporadično krupnom drobinom prečnika oko 20 cm, u liniji kvadrata duž ivice zapadnog profila. Debljina sloja se povećava od kvadrata 36 i 46 gde iznosi 2-4 cm ka kvadratima 44 i 34 gde je oko 25 cm.

Sloj 3 – glinovita kompaktna sivo-žuta zemlja na prostoru od linije kvadrata 46 do linije kvadrata 32. Sloj je sličnih karakteristika kao i prethodni samo što u njemu izostaje drobina.

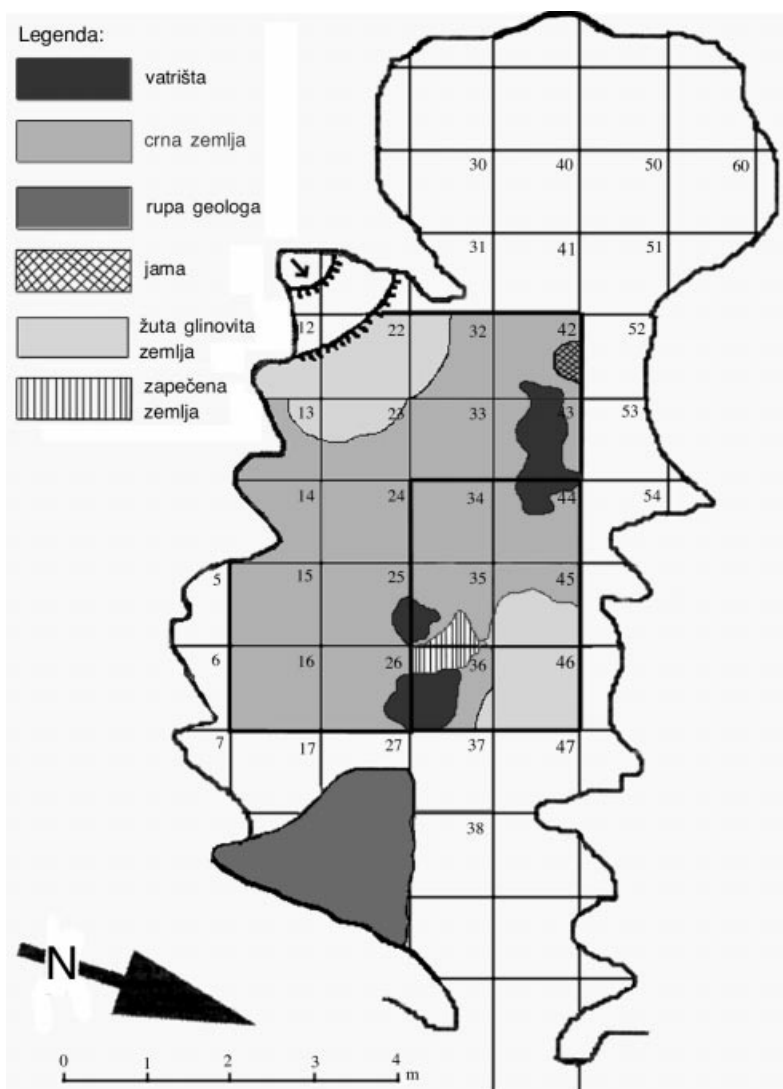
Sloj 4 – kompaktna žuto-smeđa boja sloja, neutvrđene debljine. Imajući u vidu profile iz drugih prostorija ovaj sloj ispunjava prostoriju do njene stenovite osnove (Milošević 1985).

Kao što se vidi sa profila ovakva stratigrafska slika važi za najveći deo iskopavanog prostora. Jedino u liniji kvadrata 46 i u kvadratima uz južni zid prostorije, uočeno je potpuno gubljenje slojeva 2 i 3, tako da sloj 1 direktno nadslojava sloj 4.

Razlike u boji i strukturi sloja ogledaju se vrlo jasno i u karakteru pokretnih nalaza, tako da se bez ikakvog dvoumljenja prvi sloj može na osnovu nalaza opredeliti u kasni srednji vek, a drugi u epohu rimskog carstva.

Srednjovekovni kulturni sloj

Srednjovekovni sloj (slika 3) ima relativnu debljinu od oko 10 cm, uglavnom se sastoji od crne rastresite zemlje sa dosta tragova gari. Na relativnoj dubini od oko 7-8 cm od površine otkrivena su dva veća vatrišta koja pripadaju srednjovekovnom horizontu. *Vatrište 1* nalazi se većim delom u kv. 43, dok svojim krajevima zahvata površine kv. 42 i 44. *Vatrište 2* zahvata susedne kvadrante u kvadratima 25 i 35 i kvadratima 26 i 36. Debljina naslage pepela u oba slučaja ne prelazi 4 cm. Primetni su tragovi gari i većih komada ugljena. Vatre nisu gorele više puta niti tokom nekog dužeg vremenskog perioda na istom mestu, jer je sloj pepela suviše tanak. U slučaju višekratnog korišćenja, formirali bi se proslojci pepela pod dejstvom vlage zemlje i ostalih faktora. Takođe, ove vatre nisu razvijale izuzetno visoku temperaturu, jer bi se to odrazilo na boju i čvrstinu zemlje ispod njih. Jedino je uočljiva tanka zona zapečene zemlje u kvadratu 34, na istom nivou sa zonom pepela. To govori da je dolazilo do horizontalnog pomeranja vatre (žara) sa jednog na drugo mesto. Uzrok tome bi moglo biti pripremanje hrane, odnosno zagrtanje posude za kuvanje ili pečenje (lonca, crepulje, sača) žarom. Uzimajući u obzir položaj i istovetnu dubinu oba vatrišta izgleda da su vatre gorele u istom ili bliskom

Slika 3.
Osnova
srednjovekovnog
kulturnog sloja.

Figure 3.
Plan of the Medieval
horison.

vremenskom intervalu. Pored ovoga, otkriven je i jedan manji ukop širine od oko 40 cm u kv. 42, kvadrant I, dubine od oko 30 cm koji je sadržao manji broj fragmenata srednjovekovne keramike i kostiju. Većim delom bio je ukopan u antički sloj. U blizini Vatrišta 1 uočava se veća zona gari koja se prostire od samog vatrišta do kvadrata 23. Većina pokretnih nalaza otkriveno je u približno istom nivou sa vatrištima dok je u samom pepelu pronađeno jako malo sitnih fragmanata keramike i kostiju.

Uopšteno gledano, keramika je jako usitnjena (fragmenti ne prelaze veličinu indexa 3-4 što iznosi oko 3×3 cm), čime je bilo kakav analitički rad izuzetno otežan, te će ovom prilikom biti prezentovani samo preliminarni rezultati analize ovog horizonta.

Zahvaljujući okolnosti da postoje uočljive razlike, pre svega u profilaciji oboda posuda, bilo je moguće izdvojiti minimalan broj od 24 posude. Od tog broja po svojim formalnim karakteristikama 21 pripada loncima. Ostale tri su jedan krčag i dve čaše. Svi lonci su manjih dimenzija i tanjih zidova (0.5-0.7 mm). Boja je sivo-crna, dok se smeđe-crvena boja posude pojavljuje se samo u dva slučaja. Čaše su izrađene od istog materijala u različitim nijansama crveno-bron boje. Cela ova grupa od 21 posude izrađena je na vitlu, s tim što se kod većine primećuje odsustvo simetrije svojstvene ovako izrađenim posudama (T I-II).

Drugu grupu keramike čini manji broj fragmenata za koje je prilikom analize utvrđeno da pripadaju trima posudama ručne izrade. Njihova boja je smeđe-siva i crveno-smeđa, a izrađene su od gline sa dodatkom krupnijeg peska i drobljenog krečnjaka.

U obe grupe primećuje se retko ornamentisanje posude. Ukupno su uočene četiri vrste motiva: mrežastih, talasastih linija, kosih linija i ravnih linija (TII). Svi su izvedeni urezivanjem i utiskivanjem noktom ili nekim instrumentom. Kod keramike rađene na vitlu pojava talasastog ornamenta uočava se na čašama, a i na nekoliko fragmenata lonaca. U celoj seriji zabeležena je samo jedna posuda sa mrežastim duboko urezanim motivima.

Uzevši u obzir sve informacije, jasno se uočava da se u okviru srednjovekovnog sloja nalaze dve grupe keramičkih posuda, koje se jasno razdvajaju na osnovu svih ispitanih parametara.

Funkcionalna analiza urađena na fragmentima srednjovekovne keramike pokazuje da na osnovu crne boje, čađi i tragova masnoće (nastala je kao posledica termičkog tretiranja tečnosti unutar posude) možemo tvrditi da je 20 posuda korišćeno za pripremanje hrane. One su izrađene od gline sa velikim procentom peska u svom sastavu, tako da je keramika jako krhka. Od ukupnog broja lonaca 15 je dobilo čađavo crnu boju prilikom pripremanja hrane; moguće da je boja ovih posuda pre bilo kakve upotrebe bila sivo smeđa, što se vidi na pronađenom fragmentu koji nije bio izlagan toploti. Na to upućuje i visoki procenat peska u sastavu sirovine od koje su izrađene posude. Kod keramike druge grupe oštećenja nastala prilikom izlaganja vatri nalaze se sa spoljne strane posuda u predelu dna i donjeg konusa, što ukazuje da su i one imale funkciju termičke obrade hrane. Ostali fragmenti čaša i krčaga ne poseduju nikakve tragove termičkih oštećenja. Zajedno sa formama i ostalim karakteristikama ovo svedoči da su dve čaše imale isključivu namenu konzumacije, odnosno kraćeg transporta i čuvanja tečnosti u slučaju krčaga (bokala?). Uzroke visoke fragmentovanosti keramike i niskog indeksa veličine fragmenata možemo tražiti u više faktora. Prvi, ali ne i osnovni predstavlja loš kvalitet u smislu tvrdoće, ali i slabe termičke otpornosti. U određivanju drugog faktora nam može pomoći podatak koji pokazuje da se većina fragmenata nalazi ispod nivoa va-

trišta u drugom horizontu, odnosno tadašnje hodne površine. Jedan od razloga dospevanja u takvu poziciju predstavlja rastresitost zemlje. Međutim, kako se radi o izolovanoj prostoriji, mnogo je veća mogućnost da je do usitnjavanja keramike došlo permanentnim gaženjem, jer je sloj koji je prekrrio srednjovekovni horizont izuzetno tanak.

Na osnovu navedenih karakteristika keramike ovaj sloj možemo datovati u drugu polovinu XV ili možda čak početak XVI veka (Bajalović Hadži-Pešić 1981).

U srednjovekovnom sloju pronađen je manji broj metalnih, koštanih i ostalih nalaza. Međutim, za neke od njih bilo je jako teško odrediti kom horizontu pripadaju, jer većina potiče iz drugog i trećeg otkopnog sloja.

Metalni nalazi

- Gvozdeni klinovi – ukupno je pronađeno 6 klinova pravougaonog poprečnog preseka, od toga 3 sa diedralnom glavom i 3 sa ravnom. Svih 6 su bili upotrebljeni što se vidi iz toga što imaju manje ili više iskrivljene vrhove.
- Olovni prsten nepravilnog oblika sa trougaonim presekom. Sa gornje strane se nalaze 4 zaglačane površine unakrsno raspoređene. Funkcija-nepoznata.
- Gvozdene korodirane makaze dužine 23 cm. Sastoje se od dva kračka spojenih nitnom, završavaju se oštrim špicem (slika 4).
- Bakarno dugme sferičnog oblika
- Fragmentovani gvozdeni jednosekli nož, dosta oštećen korozijom (slika 5).
- Gvozdeni korodirani čekić očuvan u celosti, dužine 7 cm.
- Gvozdeni jako korodirani vrh štapa cilindričnog oblika.
- Mali gvozdeni jako korodirani predmet – vrh kanije noža ili kopča za pojas (?)
- Deo gvozdene korodirane alke
- Dva fragmenta gvozdene jako korodirane nepoznate namene
- Gvozdene korodirane alke fragmentovane (dva fragmenta koji se spajaju)

Koštani nalazi

- Koštane oplata izrađene od cepanih a zatim glačanih dugih kostiju, perforiranih na široj strani u razmacima 1-2 cm. Funkcija – pričvršćivanje rubova obuće od kože. Sve su ukrašene sa dva pravilna koncentrična kruga rađena verovatno sa nekom alatkom. Ovo je verovatno bila sekundarna upotreba jer je na nekim mestima perforacija bila preko dekoracije.
- Koštano šilo elipsoidnog preseka izrađeno od cepane, a zatim glačane duge kosti sisara.

Slika 4.
Makaze iz
srednjovekovnog sloja

Figure 4.
Scissors from
Mediaeval horizon

Slika 5.
Nož iz
srednjovekovnog sloja.

Figure 5.
Knife from Mediaeval
horizon.

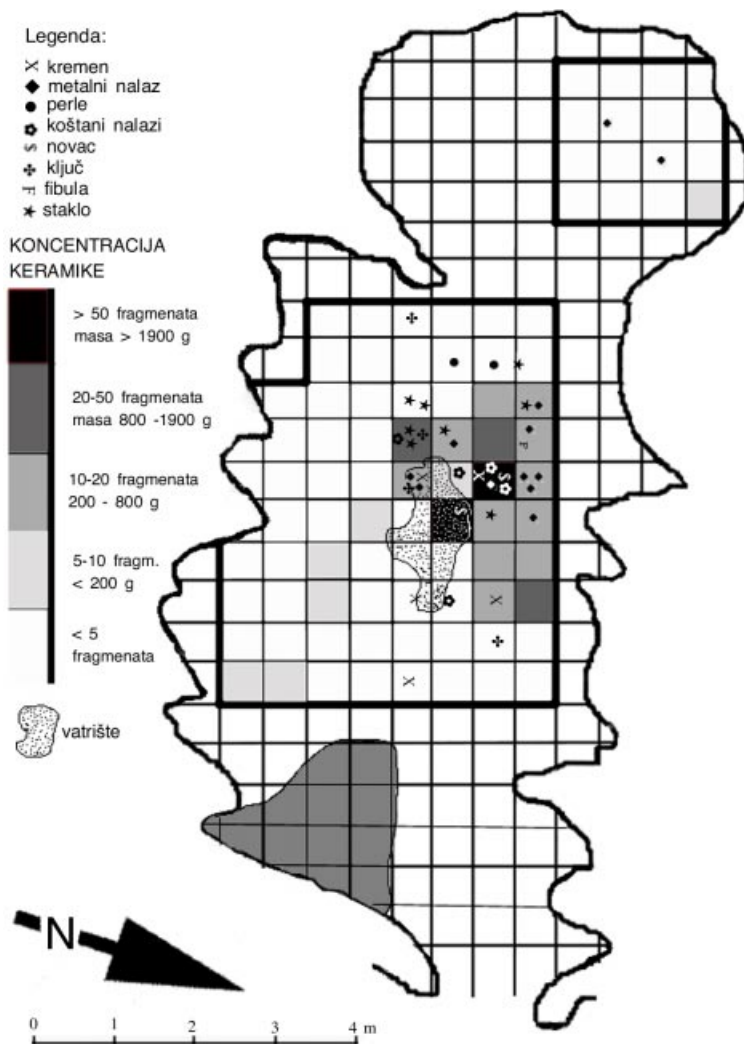
Nalazi srednjovekovnog sloja pokazuju tragove intenzivnog života koji se ogledaju u brojnim posudama za pripremanje hrane, prisustvo više vatrišta i brojnih kostiju. Možda zbunjuje mala prisutnost posuda za konzumaciju, ali imajući u vidu da se radi o poznom srednjem veku može se sa sigurnošću govoriti o upotrebi drvenih zdela i čaša. Veliki broj kostiju različitih domaćih životinja, različite starosne dobi (juvenili, sub-adulti i adulti) govori o nužnoj upotrebi životinja za ishranu. Naime, poznato je iz etnoloških paralela da se mlađe životinje ne ubijaju bez preke potrebe (npr. Borozan, Jevremović, Trifković 1994), a takođe i upotreba mesa kod Srba je bila bitno manja u vreme potpunog poštovanja postova. Samo prisustvo kostiju ovih životinja isključuje pećinu kao monašku isposnicu. Raznovrsnost životinja, blizina sela i veliki broj posuda isključuje ovu prostoriju kao čobansko stanište.

Kao što je rečeno, raspored vatrišta ukazuje na to da su vatre gorele istovremeno i da je takav raspored (dijagonalni) bio uslovljen boravkom većeg broja ljudi koji su ih koristili za grejanje. U protivnom slučaju, odnosno češćem privremenom boravku vatre bi po prirodi stvari bile paljene na istom mestu (verovatno u centru prostorije) i formirale bi veći broj proslojaka pepela. U uslovima nužnog boravka prostorija je mogla da zadovolji najosnovnije potrebe 10-15 ljudi različite starosne dobi, na šta ukazuju koštane oplata obuče različitih veličina. U ovakvu svrhu mogle su poslužiti ostale prostorije i kanali pećine, jer smo pronašli istovetne fragmente keramike i na početku gornjih kanala pećine, u Dvorani sa vige-dima i na padini ispred ulaza. U svakom slučaju, sigurno je da je ova prostorija skrovita, nije izložena promaji i lako se zagreva (postoje prirodni kanali koji mogu poslužiti kao odžaci), što je pod datim okolnostima bilo jako bitno.

Prostorija je samim tim mogla biti iskorišćena u nuždi, tokom borbi sa Turcima, kada je mogla poslužiti kao sklonište za meštane sela Petnice i monahe ovadašnjeg manastira koji je ovde postojao sudeći po Petničkom psaltiru i svedočenju Ljube Pavlovića o ostacima zidina na mestu današnje crkve (Ranković 1996).

Antički kulturni sloj

U drugom, antičkom sloju nisu otkriveni nepokretni objekti niti strukture, izuzev *Vatrišta 3* koje se nalazi na samom vrhu ovog kulturnog sloja i sve nalaze stavlja u kontekst zatvorene celine. U samom vatrištu debljine oko 3 centimetra je otkriveno nekoliko potpuno izgorelih i deformisanih fragmenta antičke keramike. Ono se nalazi na 4-5 cm iznad površine koja sadrži najveću koncentraciju antičkih nalaza koja je otkrivena u IV i V otkopnom sloju. Zauzima površinu od oko 2 m² (kv. 34-35). Sam sloj počinje između 10-15 cm relative dubine i karakteriše ga veliko prisustvo

Slika 6.
Osnova rimskog
kulturnog sloja sa
distribucijom nalaza .

Figure 6.
Plan of the Roman
horison wit marked
distribution of
artifacts.

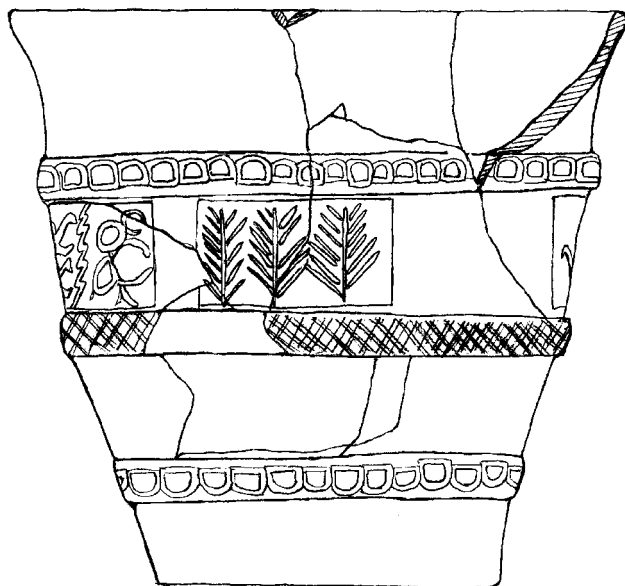
sitne kamene drobine unutar koje je otkriven najveći broj nalaza. Samo jedan manji broj je prodro usled gaženja u sloj sivo-žute zemlje bez drobine i predstavljen je nalazima uglavnom sakupljenim u VI otkopnom sloju. Ceo kulturni sloj je debljine od 5-15 cm, dok ga u kvadrantima prema ulazu i prema južnom zidu nije ni bilo.

Keramičke posude

Tokom iskopavanja ukupno je otkriveno 605 fragmenta antičke keramike različitih indeksa veličine između 1 i 13 (indeks je reda veličine 1×1 cm). Od toga je sigurno moguće pripisati nekoj posudi 464 fragmenta, dok 141 zbog nedovoljno jasnih karakteristika nije moguće precizno opredeliti. Ovde se radi uglavnom o usitnjenim fragmentima trbuha posuda koji

bi se po svojim svojstvima mogli pripisati većem broju posuda. Prilikom spajanja ulomaka fizički se jasno izdvojilo 28 posuda i 4 poklopca sa različitim stepenom fragmentovanosti, 2-80%.

- Posuda 1 – traonica (T V/6); očuvanost 40%; tamno narandžaste boje, izrađena od čiste gline; sa unutrašnje strane žuto zelena gleđ sa nabčenim peskom na dnu; visina – H = 11 cm, prečnik otvora – $R_o = 22$ cm, prečnik dna – $R_d = 8.4$ cm, debljina – D = 0.6-0.8 cm
- 2-4 – zdele sivo plave boje izrađene od gline sa malo peska, unutrašnja i spoljna površina obrađene glačenjem (T IV/1, 5, 7). Zdela 2 – očuvanost 40-50%, $R_o = 12$ cm, $R_k = 16$ cm, H = 7.4, $R_d = 5$ cm, D = 6-10 mm. Zdela 3 – očuvanost 50-60%, $R_o = 26$ cm, $R_d = 13$ cm, H = 5.6 cm, D = 0.7-0.8 mm. Zdela 4 očuvanost 40-45%, $R_o = 22$ cm, $R_d = 11$ cm, H = 6 cm D = 6-10 mm.
- 5-8 – zdele tamno sive boje sa velikim primesama peska (T IV/3-5 i T V/7). Kod zdele 6 spoljna i unutrašnja površina su još prekrivene žuto-zelenom gleđi. Zdela 5 – očuvanost 20% $R_o = 11$ cm, $R_k = 14$ cm, debljina 5 mm. Zdela 6 – očuvanost 35-40%, $R_o = 16$ cm, $R_k = 20$ cm, H = 8 cm, debljina 5 mm. Zdela 7 – očuvanost 50% $R_o = 15$ cm, $R_k = 16$ cm, $R_d = 3.5$ cm, H = 9 cm, debljina između 5 i 7 mm. Zdela 8 (T V/7) – očuvanost 10%, $R_o = 17$ cm, $R_k = 20$ cm, H = 8 cm, D = 5 mm.
- 9 – zdela zdela tamno-sive boje, spoljna površina uglačana i ukrašena romboidnim ornamentom po obodu (T IV/6). Očuvanost 50%.
- 10 – lonac, tamno braon boje, izrađen ručno od gline sa primesama krupnog peska (T III/1). Ukrašen je urezanom talasastom linijom ispod oboda posude. Očuvanost 40%. $R_o = 14$ cm, $R_k = 16$ cm, $R_d = 8$ cm, D = 1 cm.
- 11-12 – lonci, mat crne (11, T III/2) i smeđe boje (12, T V/1), izrađeni od gline sa primesama sitnog peska; spoljna površina obrađena je glačenjem, kod crnog – i grafitiranjem. Ukrašeni su urezanim mrežastim motivima, koji su oivičeni plastičnim rebrima sa gornje i urezanim žljebovima sa donje strane. Očuvanost: lonac 11 – 80%, lonac 12 – 40%. Oba lonca su istih dimenzija – $R_o = 10$ cm, $R_k = 13$ cm, $R_d = 8.6$ cm, H = 24 cm. D = 0.6-0.7 cm.
- 13 – lonac, tamno sive boje, izrađen od gline sa primesama peska (T IV/2). Boja gleđi je žuto-zelena. Očuvanost 30-40%. $R_o = 15$ cm, $R_k = 19$ cm, H = 24 cm, D = 0.9-1.1 cm.
- 14-15 – lonci, tamno sive boje, napravljeni od gline sa velikom primesom sitnog peska.
- 16 – amfora, iste izrade kao posude 11 i 12. Ima dve drške od oboda do trbuha. Očuvanost 5-10%. Kompletne grafičke rekonstrukcije nije moguće.
- 17 – pitos, sivo-smeđe boje, izrađen od gline sa primesama veoma krupnog peska, grafička rekonstrukcija nije moguće (T V/1). Očuvanost 20%. D = 0.7-1.1 cm.

Slika 7.
Situla iz rimskog
kulturnog sloja.

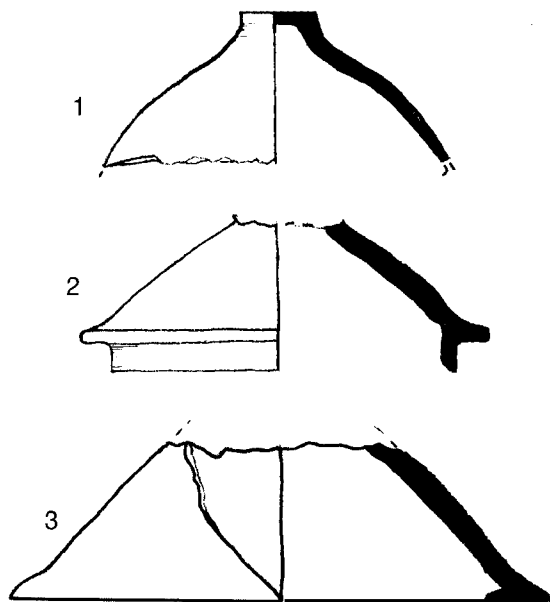
Figure 7.
Situla from the
Roman horizon

18 – situla (slika 7), sivo-plave boje, izrađena od gline sa primesama sitnog peska. Površina je obrađena glačanjem. Na posudi se nalazi uglačani natpis u kurzivu, oivičen sa dva horizontalna plastična rebra. Znaci su raspoređeni u 4 pravougaona polja. Rebra su ukrašena uglačanim pravougaonim i mrežastim motivom, dok je sam natpis oivičen urezanim cik-cak linijama. Očuvanost 25-30%. $R_o = 11$ cm, $R_k = 13$ cm, $D = 0.7-0.9$ cm.

19-21 – krčazi; posuda 19 (T V/3) je krčag svetlo sive boje izrađen od gline sa primesama sitnog peska. Ukrašen sa dve urezane linije na vratu. Rekonstrukcija nije moguća. Debljina zidova je između 6 i 8 mm. Krčag 20 svetlo sive boje od čiste gline; površina obrađena glačanjem očuvanost 5% (grlič) debljina 5 mm. Krčag 21 (T V/2) – spoljna strana gleđosana žuto zelene boje, unutrašnja površina narandžasta. Očuvanost 10-20% sa jednom drškom; rekonstrukcija je nemoguća; debljina zidova je između 4 i 5 mm.

23-27 – poklopci (slika 8). Njihovo jasno opredeljenje nije u potpunosti moguće, zato što su pronađeni samo fragmenti oboda. Jedino je moguće iz-dvojiti karakteristike u boji i sastavu sirovine od kojih su napravljeni. Poklopci 23 i 24 su svetlo smeđe boje; površine su obrađene glačanjem. Poklopac 25 je svetlo smeđe boje, izrađen od gline sa dosta peska; 26 je tamno sive boje od gline sa dosta peska; poklopac 27 svetlo sive boje od gline sa malo peska.

Slika 8.
Poklopci iz rimskog
kulturnog sloja.

Figure 8.
Lids from the Roman
horison.

Kao što se iz prethodnog vidi, kod antičke keramike pojavljuje se više tehnika izrade. Među njima nije teško prepoznati posude izrađene u tipičnom rimskom provincijalnom stilu. Žuto zelene gledišane posude, set tamno-sivih posuda (dva lonca, amfora, dva krčaga, zdela i situla) sa velikim procentom peska u sastavu gline različitih debljina zidova se tipološki uklapaju u sliku rimske provincijalne produkcije iz IV veka na teritoriji Panonije i Gornje Mezije (Brukner 1981).

Drugu grupu posuda čine sivo-plave zdele debljih zidova sa površinom koja je obrađena glačenjem. Delimično podseća na formu i tehnologiju izrade iz perioda poznog latena i početka rimske dominacije. Slična tehnologija je u kasnijim periodima (od II-V veka) dominantna u grnčarstvu Sarmata i ostalih plemena, pre svega germanskih doseljenih na područje Vojvodine (Rašajski 1957). Forma ovih posuda odudara od formi zdela sa sarmatske teritorije gde su uglavnom naglašene bikonije, izduženost i zdepaste forme (Barački 1961; 1971). Primetan je uticaj rimskog lončarstva pre svega na formu ovih zdela (Rašajski 1957). Lonci 16 i 19, kao i krčag 20 pokazuju izvesne karakteristike koje se mogu vezati za skordističku domorodačku tradiciju iz I veka, a isto tako kasnije i za sarmatska i germanska plemena sa područja Panonije i Crnomorskog priobalja. Na ovo ukazuje pojava mrežastih ornamenata oivičenih plastičnim rebrima i urezanim trakama sa poznolatskih lokaliteta iz I veka nove ere Gomolava i Židovar (Sladić 1991; Brukner 1987). Kasnije, mrežasti motivi pored talasastih, cik-cak, i kosih glačanih linija predstavljaju dominantni motiv na posuđu Sarmata (Rašajski 1957). Istovetna kombinacija sa pla-

stičnim rebrima, urezima i glačanim mrežastim ukrasom pojavljuje se na germanskom posuđu iz okoline Subotice koje se opredeljuju IV i V vek (Milenković 1986). Mnogi ovako izrađenu keramiku istovetnu ovoj u Petničkoj pećini smatraju za germansku (gotsku). Tipološki slične posude sa ovde iskopanim posudama 11 i 12 pronalazene su i na lokalitetima duž dunavskog limesa na lokalitetima Donje Butorke, u zoni Prahova, Radujevac itd. Međutim, autor (Janković 1981) ove nalaze datira u nešto kasniji period, posle 512. godine. Analogije ovih posuda nalazimo na području Subotice – lokalitet Dalekovod, i na obližnjim teritorijama Rumunije i Mađarske te u pojedinim utvrđenjima na limesu poput Sapaje. Uopšteno, ovakav način ukrašavanja posuda možemo vezati za uticaje sa područja Ponta, gde se pod uticajem antičkih gradova formirao ovakav stil u izradi keramike unutar više varvarskih zajednica (Magomedov 1977), odnosno za vreme seobe Gota i Alana koji su u to doba bili u čestim pokretima. Interesantno je da se baš u to vreme upotreba ovih ornamenata postaje učestalija i kod sarmatskih plemena iz Banata (Milenković 1986). Prema tome, ovi lonci hronološki odgovaraju u potpunosti ostalim keramičkim nalazima rimske provincije.

Rukovodeći se ovim činjenicama, teško je etnički determinisati nosioce ovih tehnoloških karakteristika u proizvodnji keramike, pogotovu što na teritoriji Vojvodine i kasnije u rimskim provincijama, a ranije u pontskim oblastima Sarmati i Goti te pored njih Dačani i Sloveni žive u bliskim ekonomsko-političkim odnosima (Milenković 1976; Barački 1957).

Unutar serije od 28 posuda (od toga četiri poklopca) samo dve posude su izrađene ručno. Pripadaju ognjišnim posudama karakterističnim za populacije karpatskog basena u širokom vremenskom rasponu od dačke dominacije do seobe naroda i predstavljaju dominantne forme ognjišne keramike kako sarmatskih, tako i germanskih plemena. Prethodno pomenute glačane zdele, lonaci i amfore zajedno sa situlastom posudom (posuda 8) predstavljaju verovatno jedan celovit set posuda. Posuda 12 verovatno predstavlja keramičku imitaciju drvenog vedra sa ranim analogjama sa crnomorskog i donjopodunavskog područja iz latena. Posuda slične forme sa tri plastično urađena rebra i ukrašena mrežastim (romboidnim ornamentom) ima poreklo u Dobrodzenskoj grupi (Magomedov 1977). Na posudi pronađenoj u Petničkoj pećini između plastično naglašanih rebara nalaze se 4 oivičena četvorougona polja na kojima su blago urezani znaci. Ti znaci verovatno predstavljaju neku vrstu *magijskog zapisa*, koga je za sada teško protumačiti.

Posude se funkcionalno mogu podeliti na: zdele (9 komada), traonice (mortarijum, 1 komad), tanjire (1 komad), lonce (7 komada), poklopce (4 komada), amfore (2 komada), krčage (5 komada), pitose (2 komada) i jedna situla.

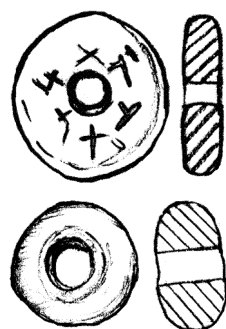

U odnosu na srednjevekovni sloj u rimskom horizontu odnos funkcionalno različitih posuda stoji bitno drugačije. Pronađena je samo jedna posuda koja ima očigledne tragove pripremanja hrane, slične onima na fragmentima iz prethodnog sloja. Funkciju ostalih posuda možemo odrediti pre svega po formalnim i morfološkim karakteristikama. Svih 8 zdela i tronica verovatno predstavljaju posude za konzumaciju ili služenje hrane (Brukner 1981). Ostali lonci nemaju karakteristike posuda za pripremanje hrane što pokazuje nedostatak karakterističnih oštećenja ali i kvalitet obrade samih površina izveden gledosanjem, glačanjem i grafitiranjem. Najverovatnije funkcionalno opredeljenje ovih posuda je čuvanje i transport tečnosti. Sva tri krčaga prilično su jasno svojim karakteristikama opredeljeni u funkciju transporta, čuvanja i konzumacije tečnosti. Jedini pronađeni pitos bi trebalo u svakoj prilici da ima prilično jasnu određenu funkciju skladištenja, koja pod ovim okolnostima pronalaženja ostaje pod znakom pitanja.

Raznovrsnost drugih otkrivenih nalaza i njihova malobrojnost onemogućila je bilo kakvu sistematizaciju, te će svaki od ovih nalaza biti opisno analiziran.

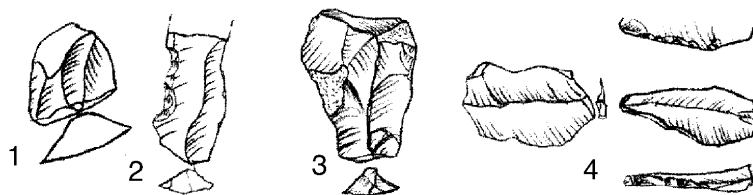
Kamen

- Kamena perla nepravilnog valjkastog oblika obrađena glačanjem. Sa uže strane perforirana. Može pripadati i I i II horizontu, jer bez obzira na položaj unutar III otkopnog sloja po svojim karakteristikama podseća na varvarski nakit (slika 9, dole).
- Kamena perla obrađena na isti način kao i prethodna, s tim što se od nje razlikuje u debljini i širini, a takođe i po urezanim znacima za jedne strane. Urezano je 6 znakova, verovatno *runa* raspoređenih u obliku Davidove zvezde (slika 9, gore). Sva zapažanja izneta o kulturnoj pripadnosti vezana za prethodnu važi i za ovu perlu.
- Dva fragmenta jezgra od belog opala, jedno je pripadalo višeplatformnom jezgru, a drugo jednoplatformnom (slika 10/1,2).
- Jedno neretuširano jezgro od belog opala (slika 10/3).
- Svrldo od žutog sitnozrnog kremenja sa strmim retušem i levom nazubljenom ivicom (slika 10/4).
- Fragmentovano nazubljeno sečivo sa strmim retušem.

Slika 9.
Kamene perle.

Figure 9.
Stone beads.

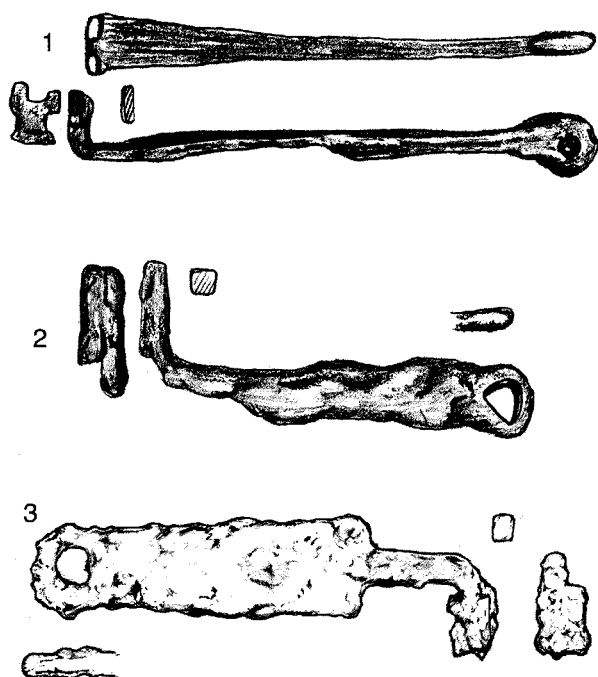
Slika 10.
Kremenji artefakti.

Figure 10.
Stone tools.

Prema morfološkim i tipološkim karakteristikama kremeniti nalazi imaju karakteristike artefakata koji se mogu opredeliti u period pozne vinčanske kulture ili eneolita. U pećini je verovatno bio sekundarno upotrebljen. Pošto je svih 5 artefakata pronađeno u rimskom ili srednjovekovnom sloju, pretpostavljamo da su mogli biti prikupljeni sa lokaliteta ispred Gornje pećine i upotrebljeni za dobijanje vatre ili u neku nama nepoznatu svrhu.

Metal

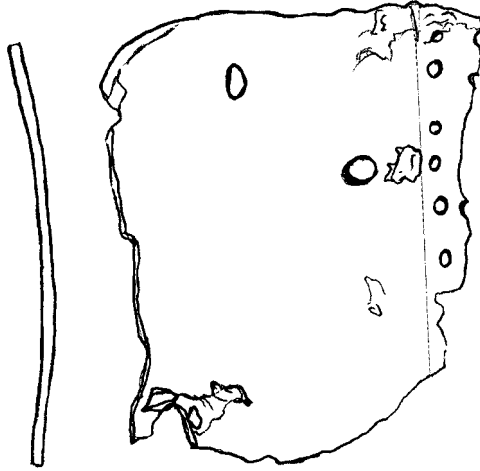
- Jednosekli nož sa zakrivljenim sečivom na vrhu jako korodirao. Hronološka opredeljivost teško da je moguća jer je pronađen na granici II i III sloja. Može pripadati rimskom periodu ili ranom srednjem veku.
- Četiri gvozdena ključa različitih oblika i dimenzija (slika 11). Pored njihove uobičajene namene, moguća je i upotreba u kultne svrhe.

*Slika 11.
Ključevi iz rimskog
horizonta.*

*Figure 11.
Keys from the Roman
horison.*

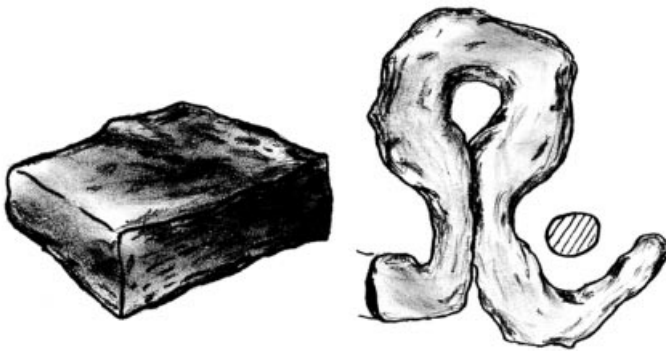
- Gvozdeni predmet nepoznate namene.
- Fragment bronzane ploče sa rešetkastim okcima i jednom rupom (slika 12). Funkciju je teško opredeliti zbog fragmentanosti, može predstavljati rameni deo oklopa (?) ili deo cediljke (?).
- 10 gvozdениh amorfnih predmeta jako oštećenih korozijom

Slika 12.
Fragment bronzane
cediljke (ili oklopa?).

Figure 12.
Fragment of a bronze
strainer.

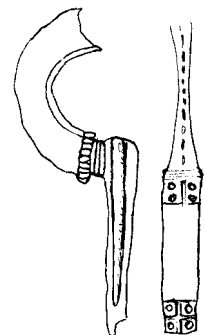
- Gvozdeni jako korodirani teg u obliku kvadra težine 505.7 g (slika 12, levo)
- Gvozdeni korodirani predmet u obliku slova Ω veličine 7 cm – možda je kuka za kantar (slika 13, desno).

Slika 13.
Teg i kuka za kantar.

Figure 13.
Weight and part of
the scales.

- Gvozdeni korodirani predmet oblika kvadra, nepoznate namene.
- Srebrna krstasta fibula (slika 14). Osnovna karakteristika ove varijante je da ima luk duži od stope. Zadebljanja na poprečnoj gredi i na luku su u obliku glavice luka. Poprečna greda oblikovana je u vidu trapeza. Luk je trapezastog preseka i na sredini je ukrašen urezima. Na podužnim ivicama stope je ornament u vidu kružnih udubljenja ili koncentričnih kružnih udubljenja, koja su data u paru, odnosno udubljenju na jednoj strani odgovara udubljenje na drugoj strani. Pripadaju tipu 3 varijanta B (tipologija E. Kellera) ili tipu 37 varijanta 5 (Bojović 1983). Datuju se u vreme od približno 340-360 godine. Dosta su zastupljene na području Gornje Mezije (Bojović 1983).

Slika 14.
Srebrna fibula

Figure 14.
Silver fibula.

Novac

1. Vetranton – uzurpator, 350 god. (slika 15)

Av. DN VETRA-NIO PF AVG. A*. Poprsje imperatora u oklopu, ogrnuto paludamentumom, na desno, na glavi diadema.

Rv. HOC SIG-NO VICTOR ERIS. $\overline{A\perp^*}$
€ SIS*

Imperator stoji u vojničkom odelu; desnom rukom drži labrum, u levoj koplje; iza njega Viktorija ga ovenčava; u levoj ruci drži palminu granu.

Kovnica: Siscia (350 god.); prečnik 23 mm, težina 5 g.

RIC VIII, 369 (292); Ae, maiorina

2. Nečitak, bronzani, pripada produkciji IV veka

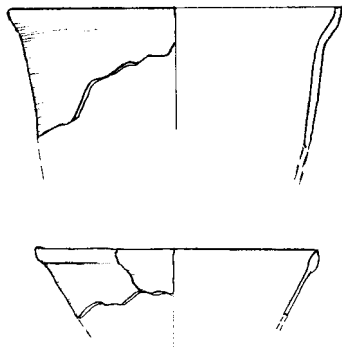
Slika 15.
Maiorina uzurpatora
Vetrantona.

Figure 15.
Coin of Vetranton.

Staklo

Posuda 1 – obod staklenog pehara (ili lampe – kandila) i jedan fragment trbuha transparentnog stakla maslinastozelenkaste boje, datovan u drugu polovinu IV veka (slika 16, gore). Tip Isings 106 (Isings 1957), Ružić VII/12 – import (Ružić 1994).

Posuda 2 – tri fragmenta oboda i tri fragmenta trbuha (jedan ukrašen sa tri žljeba) staklene zdele (pehara?) prstenastog oboda, sa žljebovima pri obodu, svetlo plave boje (slika 16, dole). Stanje očuvanosti ne dozvoljava bliže tipološko određenje.

Slika 16.
Fragmenti staklenih
posuda.

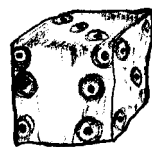
Figure 16.
Fragments of
glassware.

Posuda 3 – fragment trbuha, svetlo plave transparentne staklene posude, verovatno zdele; veličina fragmenta ne dozvoljava bliže tipološko određenje.

Može se zaključiti da se najverovatnije radi o tri staklene posude koje su u velikoj meri fragmentovane, bez mogućnosti rekonstrukcije a u dva slučaja i bez mogućnosti određivanja tipološke pripadnosti. Ove posude se mogu datovati u sredinu ili treću četvrtinu IV veka i najverovatnije predstavljaju import iz kelnsko-rajnске oblasti ili sa Crnog mora (u slučaju posude 1), ali za ostale nema elemenata za dalju interpretaciju zbog njihove loše očuvanosti.

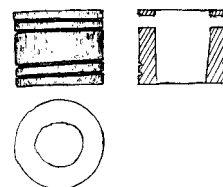
Kost

- Koštana kockica za igru – *tessera* (slika 17). Namena može biti višestruka, od igre do kulturne namene i proricanja (Petković 1995).
- Koštani prsten izrađen od cevaste kosti ukrašen sa 4 urezane linije, po dve na oba kraja (slika 18). Verovatno predstavlja deo kompleta za igru. Predmet sa sličnom namenom i ukrasima pronađen je u jednom od varvarskih grobova kod Komina (Srejović 1997).
- Kauri puž (sl. 19) – perforiran, verovatno deo priveska. Čest nakit kod Sarmata i drugih naroda sa kulturnom namenom (Barački 1972).

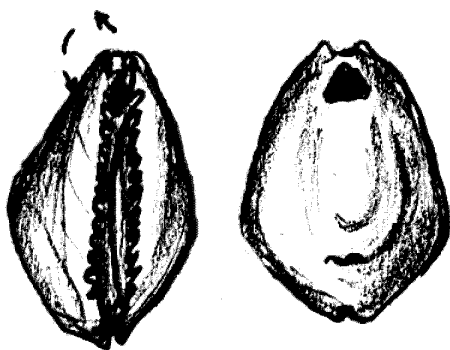
Slika 17.
Koštana kockica.

Figure 17.
Bone dice.

Slika 18.
Koštani prsten.

Figure 18.
Bone ring.

Slika 19.
Kauri puž – privezak.

Figure 19.
Cowrie shell – a pendant.

Antropoosteološki ostaci

Skelet ljudskog fetusa star $9\frac{1}{2}$ –10 lunarnih meseci. Izveštaj o antropološkoj analizi ostataka skeleta (Đurić-Srejić 1998) ukazuje na tri moguće pretpostavke:

- da se radi o prevremeno rođenom detetu
- da se radi o na vreme ali mrtvorodenom detetu
- da se radi o detetu koje je umrlo ubrzo nakon rođenja.

Očuvani su sledeći delovi skeleta: fragment skvame frontalne kosti sa supraorbitalnim ivicama i čeonim kvrgama, fragment skvame okcipitalne kosti i mali fragment tubera leve ili desne parijetalne kosti, leva skapula, levi humerus, levi radius, leva ulna i 5 levih rebara. Kostiju nisu identifikovali.

vane tokom samog iskapanja, već tek prilikom osteološke analize zbirke životinjskih kostiju.

Dimenzije kostiju leve ruke dečijeg skeleta su (Đurić Srejić 1998):

humerus	61.5 mm
ulna	57.0 mm
radius	49.5 mm

Zooosteološki ostaci

Ukupno su pronađene 72 kosti koje pripadaju II horizontu, što čini veoma mali uzorak za pravljenje ozbiljnijih analiza. Na kostima je izvršena samo preliminarna analiza životinjskih vrsta i oštećenja na kostima. Utvrđeno je prisustvo kostiju sledećih vrsta: ovca, goveče, zec, svinja, ptica.

Skoro sve kosti osim nekoliko sitnijih kostiju ovaca i ptica su oštećene i fragmentovane. Većina oštećenja na drugim kostima nastala je sa namerom. U sledećim slučajevima uočeno je delovanje teškog, oštrog predmeta (verovatno sekire):

- lopatica svinje pocepana po dužini
- donja vilica svinje presečena po dužini na levu i desnu stranu
- pršljen svinje odsečen sa obe strane po širini
- pršljen goveda presečen po dužini
- mandibula goveda presečena po širini, rez započet između zuba
- na nekoliko dugih kostiju uočavaju se tragovi paralelnih ureza dužine oko 1.5 cm nastalih prilikom konzumacije hrane.

Tragovi nastali na kostima govore o sledećim stvarima: životinje su već istražirane donešene u ovu prostoriju o čemu svedoči pršljen pocepan po dužini. Ovakvo oštećenje nastaje prilikom čerečenja životinje udarcima sekire duž kičmenog stuba. Pršljen odsečen sa obe strane po širini zadobio je oštećenja satarom ili sekirom, verovatno prilikom odvajanja krmenadle (sic! – prim. mentora). Svakako da i ostali navedeni tragovi idu u prilog ovoj pretpostavci.

Distribucija pokretnih nalaza antičkog sloja

Za razliku od srednjovekovnog sloja u kome je raspored nalaza bio prilično ravnomeran u svim jedinicama van vatrišta, u antičkom sloju uočavaju se neujednačenosti u prostiranju materijala. Kao što tabela pokazuje, dno ili osnova II horizonta nalazi se u nivou V i VI otkopnog sloja. Odnos količine materijala otkopnih slojeva najbolje se vidi u grafikonu 1. i primetno je da 2/3 nalaza različite veličine pripada rimskom kulturnom sloju (IV i V otkopni sloj). Ovo se naročito odnosi na velike i teške fragmente posuda čija veličina se kreće između indeksa 9-17, za razliku od sitnijih fragmenata koji se lakše pomeraju. Sitniji fragmenti su i dalje najbrojniji i najteži u IV-V otkopnom sloju ali i pored toga jedan broj je

nalažen u II i III otkopnom sliju. Ovakav raspored po otkopnim slojevima poklapa se u prostiranju sa slojem sitnije kamene drobine, naročito sa donjim nivoom prostiranja ovog sloja.

Prilikom iskopavanja kv. 34-44 (kvadranti III i IV) i kv. 33-43 (I i II) uočena je ogromna koncentracija arheološkog materijala – ponajviše keramike, međutim zbog loših uslova rada (blato) nismo bili u stanju da najbolje dokumentujemo ovu situaciju, te je samo jedan broj većih fragmenata ostavljen *in situ*. U kv. 34 kvadrant I i kv. 44 kvadrant III zapaža se izrazita koncentracija fragmenata različitih veličina što bi predstavljalo dva centralna mesta u koncentraciji keramičkih nalaza bilo po masi ili po broju (slika 4). U susednim kvadrantima 33 I-II, 43 I-II, 44 I-II-IV i 45 III-IV prostire se i dalje zona sa visokim brojem nalaza, ali 2-3 puta manjim nego u prethodnim kvadratima. U celoj ostaloj površini u svakom od ostalih kvadrata nije pronađeno više od 5 fragmenata tako da smo celu ovu površinu izvojili kao jedinstvenu zonu naznačenu na skici. Pored nje javljaju se još samo male zone u kojima je po nekoliko fragmenata keramike. Kulturni sloj se polako gubi (drastično se smanjuje broj fragmenata, kao što paralelno sa njima opada i masa i veličina fragmenata) na sve tri strane od ove zone (četvrtu predstavlja zid pećine). Unutar ove velike koncentracije ne nazire se nikakva funkcionalna celina, jer su fragmenti posuda različitih funkcija potpuno izmešani bez posebnog rasporeda, većina njih na jakoj maloj površini, od svega 4 m² u užem smislu. Prema već navedenim podacima najkrupniji fragmenti (veličina indeksa preko 10) se nalaze u jezgru ove celine gde je najveća koncentracija materijala. Čitava ova situacija sa koncentracijom velikih fragmenata u tako uskoj zoni i znatnog broja keramike, te njihova izmešanost i funkcionalna raznolikost posuda, upućuju na to da su posude namerno razbijene u ovoj zoni, a sitniji fragmenti su se samo raspršili po prostoriji koliko je to njihova veličina dopuštala. Pored toga, prilikom spajanja određenih posuda uočava se da se svi pronađeni fragmenti sklapaju; međutim zbunjujuća situacija je da i pored oko 80% istražene površine ove prostorije od pojedinih posuda nedostaje znatan deo (i do 90%) posude. Međutim, deo tih fragmenata je možda bio iskopan i tokom 1969. godine od strane Novaka Miloševića. Takođe se sigurno još jedan veći broj fragmenata nalazi u uskom prostoru uz zid (neiskopanim kv. 33-34).

Pored ove zone, započeto je istraživanje u još jednoj sondi površine 4 m² (2 × 2 m) u apsidalnom delu prostorije. Sonda je pokrila značajan deo ove prostorije, koliko su to njena veličina i nizak strop dopuštali. Nalazi, iako su očekivani, skoro su u potpunosti izostali, a mala koncentracija nalaza je bila na prostoru od oko pola kvadratna metra uz zapadni profil i severoistočni ugao sonde. Od nalaza bilo je samo nešto fragmenata keramike i dva metalna nalaza. U ostalim delovima kulturni sloj se jedva na-

zirao. Pokazalo se da su sedimenti koji su prodrli kroz prirodne otvore na stropu stvorili moćan sloj koji je delimično i “progutao” kulturne, koji su bili mestimično debljine i samo 1-2 cm.

Kosti su raspoređene na sledeći način, koji donekle odgovara rasporedu keramike. Uočavaju se dve osnovne grupe: prva u kvadrantu III kvadrata 34 i druga u kvadrantima I i IV kvadrata 44. Van ovih zona ne nailazimo ni na jedan fragment kosti.

U kv. 44/I otkopni sloj V i 44/II otkopni sloj VI otkriveni su pomenuti ostaci dečjeg skeleta. Prilikom iskopavanja nisu uočeni tragovi jame u koje bi bilo položeno dete. Takođe unutar V otkopnog sloja koji nije prelazio debljinu od 10 cm pored ovih kostiju sa istog ovog prostora izvađene su životinjske kosti, sa petnaestak fragmenata keramike i komad metala, a u susjednim kvadrantima naročito u kv. III istog kvadrata pronađena je najveća količina keramike i drugih nalaza. Sudeći po položaju ovih nalaza u blizini kostiju, jasno je da se ono nalazi u istoj ravni sa najvećim brojem nalaza iz ostalih kvadrata, odnosno još uvek u sloju sa drobinom, što je indirektni pokazatelj da na skelet nije obraćana uobičajena pažnja, kakva je uobičajena kada se radi o sahranjivanju, ili je možda došlo do nekog naknadnog poremećaja. Nalazi iz kvadranta II pokazuju da se među kostima skeleta ne nalaze fragmenti keramike već samo životinjske kosti i one su na najviše desetak centimetara niže od nalaza iz kvadranta III.

Raspored metalnih, koštanih i nalaza stakla u potpunosti se uklapa u naznačenu zonu distribucije keramike i kostiju, izuzev u dva-tri slučaja gde nekoliko nalaza odstupa od navedene šeme. Ovo se odnosi na kv. 34 kvadrant III i kv. 44 kvadrant III, gde je pronađen najveći broj nalaza. Pored svega ovoga se ne primećuje da je najveći broj nalaza van svoga funkcionalnog konteksta. Ovde se pre svega misli na ključeve, teg i terazije, set za igru itd. jer ovi predmeti nisu mogli na ovakvom mestu imati uobičajenu funkciju. Isto je malo verovatno da su baš svi mogli biti izgubljeni, zajedno sa novcem, već pretpostavljamo da su bili namerno odbačeni iz određenog razloga na gomilu sa keramikom i kostima.

Diskusija i zaključak

Pojava predmeta varvarske provinijencije na lokalitetu Petnička pećina – Dvorana sa vigeledima otvara pitanje njihove etničke atribucije, što opet postavlja složen problem kretanja naroda u periodu kasne antike na prostorima balkanskih provincija. Složeno i nimalo jednostavno jeste pitanje ko je, zašto i koliko dugo boravio i ostavio materijalne tragove unutar Petničke pećine. Ono što je sigurno je to da rimski građani, kao i romanizovano provincijsko stanovništvo, nisu imali potrebe za uvoz predmeta sa varvarskih područja niti su bili naklonjeni njihovim finalnim proz-

vodima, naročito ne keramici. Stoga je sigurno da ovde pronađeni varvarski predmeti predstavljaju direktan dokaz o prisustvu nekog od varvarskih naroda na ovom području. No, ni jedan od nalaza ne može pouzdano da pokaže da li se u ovom slučaju radi o Gotima ili Sarmatima ili o nekom trećem narodu. Međutim, raspoloživa građa nas iz više razloga upućuje na Gote. Intenzivna upotreba mrežastih motiva na posudama iza dunavskog limesa počinje tek sa dolaskom Gota na ta područja. To ne bi trebalo ni da predstavlja neko veliko iznenađenje s obzirom da se praksa rimske dominacije sastojala u preseljavanju varvarskih naroda na teritoriju Imperije kako bi se oni držali pod kontrolom. Na osnovu nalaza novca – pre svega primerka maiorine uzurpatora Vetraniona (350. godine) u pećini, a s druge strane primerka Valentinijana na nekropoli ispred pećine (Jovanović 1985), kao i ostalih predmeta sa nekropole, lokalitet u pećini se opredeljuje u treću četvrtinu IV veka. Imajući u vidu hronološku podudarnost keramike i novca unutar pećine, a i tipološku bliskost oblika keramike iz pećine i one sa nekropole, možemo tvrditi da one pripadaju okvirno istom periodu. Istraživanjem nekropole ispred pećine došlo se do nekih nalaza koji se mogu pripisati neromanizovanom stanovništvu. Sigurno je da ovakav način sahranjivanja (Stanković 1994) ne pripada ni jednoj autohtonoj tradiciji centralnog Balkana. Takođe, odsustvo grobnih konstrukcija, žižaka, a prisustvo oružja (?) ukazuje na delimično romanizovanu populaciju. Određenim predmetima iz grobnog inventara (Stanković 1994) možemo pripisati varvarsku atribuciju, što se najpre ogleda u trapezastoj kamenoj perli sa zarubljenim krajevima, fibuli sa posuvraćenom nogom slična tipu koji se javlja u Černjahovskoj kulturi, zatim perlama od staklene paste, narukvicom od bronzne sa zoomorfnim završecima, kauri pužu, naušnice od upredene srebrne žice sa omčom. Ovakav nakit (perle) u IV veku čest je inventar sarmatskih grobova na teritoriji Vojvodine, ali se nalazi u znatno većem broju po tamošnjim grobovima. Takođe i ostali nalazi, pre svega fibula i narukvica se vezuju za prekodunavske populacije. Ovakvom tipu fibule mnogi autori daju gotsku atribuciju (Stanković 1994); međutim, on se i kod Sarmata takođe javlja i to u nekropolama.

Narukvici sa petničke nekropole najbliži su nalazi sa područja Banata i Dakije. Ona bi spadala u tipični panonski nakit sa prelaza iz IV u V vek. Ovakav sličan inventar nalazimo u mnogo većem broju na nekropoli Lanište kod Boljevaca i na Duklji (Bogosavljević 1988), te u većem broju na Kominima, gde grobovi imaju izraženu varvarsku (sarmatsku) i pagansku atribuciju (Srejić 1977). Ovaj horizont grobova koji se još pojavljuje i u Ražnju (Jurišić 1956) i vezuje se za deportovane Sarmate (Bogosavljević 1988), gde je grobni inventar sa priložima jako blizak onima sa teritorije Vojvodine. Međutim, nekropola u Petnici bitnije odudara po položaju pokojnika i po rasporedu priloga od sarmatskih nekropola sa teri-

torije Vojvodine a i od nekropola u Laništu i Ražnju. Orijentacija grobova u Petnici je zapad-istok odnosno jugozapad- severoistok. Slične nekropole javljaju se u Bačkoj po prvi put u II i III veku, a pojedini autori ih vezuju za Kraljevske Sarmate (*Argaragantes*). Sarmatski grobovi iz Vojvodine, kao i iz Laništa i Pažnja uglavnom imaju orijentaciju sever-jug. Takođe, u Petnici nedostaju priloge u vidu pršljenaka za preslicu i ogledalce kraj leve ruke pokojnice, kao i sudovi (najčešće lonci ili krčazi) kraj nogu pokojnika. Ovakve priloge imaju i grobovi iz Ražnja i Laništa (Bogosavljević 1988). Sudeći po tome da ovi grobovi nemaju ni jednu od napred navedenih karakteristika, te da je u grobovima pronalažen samo lični nakit i funkcionalni delovi odeće, a uz to orijentacija ovih grobova je zapad-istok što sve zajedno upućuje na novoromanizovano stanovništvo. Ako se pored svega uzme u obzir i teška opredeljivost keramike, onda je sigurno da za sada ne možemo apsolutno precizno etnički odrediti nekropolu. Jedino je sigurno da ona pripada doseljenicima koji nose materijalnu kulturu sličnu onoj sa područja Donjeg Dunava. Utoliko pre, sudeći po nalazima keramike, pre svega situlaste posude i nalazu černjahovske fibule, kamenih perli, predice i naušnica iz nekropole.

Migracije koje se mogu vezati za period prve polovine IV veka istorijski izvori registruju u dva slučaja. Naseljavanje Sarmata moglo se dogoditi posle sarmatskog građanskog rata 334. godine, kada je oko 300.000 Argaranata zatražilo zaštitu kod Rimljana i Viktovala. Nakon toga su ih Rimljani naselili u Italiji i balkanskim provincijama (Dimitrijević 1975).

Problem etničke atribucije produblje sličnost samog materijala sa produktima gotskog porekla, kao i sama pretpostavka o njihovom prisustvu na ovom području u datom istorijskom trenutku. Na ovo posebno navodi nalaz situlaste posude sa urezanim sistemom znakova, koji ima odlike posuda sa područja severnog crnomorskog priobalja, gde u IV veku dominantnu snagu predstavljaju Goti. Slučaj imperatora Konstantina, kao i drugih rimskih vladara koji u svoju vojsku regrutuju Gote kao federate takođe ukazuje na moguće prisustvo ovog etničkog elementa.

Na ništa manji problem nailazimo i po pitanju funkcionalnog definisanja prostorije u pećini. Preciznije paralele za ovakvu situaciju ne postoje, a jedinstvenost ovog lokaliteta nameće niz pitanja koja se pojedinačno ne mogu sa sigurnošću rešiti. Raspored je naoko bez funkcionalnog smisla, odnosno veoma je teško izdvojiti bilo kakvu profanu celinu (mesto za pripremanje hrane, radno mesto, mesto za skladištenje i sl.) jer u istom nivou nalazimo predmete i posude različite namene. Na maloj površini i dubini oko 20 cm pronalazene su posude za pripremanje hrane, skladištenje, transport, konzumaciju, služenje, fragmentovane i nagorele kosti, deo kompleta za igru, novčić i ostali predmeti. Ovakav raspored nikako ne možemo pripisati mestu na kome se živelo, jer u tom slučaju ne bismo nikako do-

bili visoku koncentraciju raznorodnih predmeta na istom mestu, manjem od 4 m². U takvom slučaju distribucija nalaza bila bi slična onoj iz srednjovekovnog sloja. U slučaju II horizonta distribucija ukazuje na namerno grupisane predmete koji su nabacani na gomilu.

Ovi fragmenti su došli u dodir sa vatrom nakon razbijanja, o čemu svedoče oštećenja sa spoljnje i unutrašnje strane posuda, bez obzira na to da li se radi o trbuhu, dnu ili obodu posude. Visoki procenat pronađenih komada posuda, koje nisu naknadno mehanički oštećene, kao i njihova pomešanost unutar male površine sa različitim indeksima veličine (između 1 i 13) ukazuju na to da su ove posude sa namerom razbijene. Jako mali broj kostiju koje mogu biti ostatak jedne veće gozbe pokazuju da je prostorija bila samo jednom upotrebljena, što sa napred navedenim tragovima pokazuje da je hrana već pripremljena doneta u pećinu. Pored toga, nije otkriveno vatrište na kome je hrana mogla biti pripremljena. Pored hrane u većem broju posuda doneto je verovatno neko piće. Sve posude koje su korišćene razbijene su približno u centru ove prostorije. Na iste gomile sa keramikom dospeli su i neki predmeti (ključevi, kocka, novac) koji nisu mogli imati praktičnu upotrebu u pećini, već su mogli imati simboličnu ulogu pri nekom ritualu. Preko svega ovoga u centru prostorije zapaljena je jaka vatra, koja je oštetila veliki broj već razbijenih delova posude.

Pošto nismo bili u mogućnosti da zbog malog broja kostiju odredimo precizan položaj skeleta fetusa unutar ove celine, ostaje nerešeno pitanje, da li se radi o pogrebnom ritualu ili nekom žrtvenom obredu. Najverovatnije je da se radi o kultu mrtvih i da su pećina i izgled ove prostorije uticali da se takav obred ovde izvede.

Na nekropoli ispred pećine pronađena je žrtvena jama nad kojom je verovatno izveden sličan obred uz hranu, lomljenje posuda i paljenje jake vatre. Na osnovu podudarnosti nalaza u jamama i nalaza u prostoriji u pećini možemo tvrditi da su na nekropoli i u pećini izvedeni slični obredi. Ovi obredi, s obzirom na mesto i način izvođenja, su verovatno bili posvećeni mrtvim dušama. Obred se možda sastojao iz ritualnog obeda i nuđenja hrane dušama pokojnika što dokazuju oštećenja nastala na kostima i brojne posude za konzumaciju hrane. Pored toga vršeno je ispijanje i libacija (dokaz: prisustvo krčaga i amfora) u istu svrhu. U isto vreme, ili nakon toga, ložila se jaka vatra na dnu jame u koju su bacane posude i ostali predmeti. Razlog ovakvog postupka mogao je biti dvojak: darivanje mrtvih, ili smatranje da su predmeti upotrebljeni u ovakve ritualne svrhe nečisti za profanu upotrebu. Prisustvo predmeta kao što su deo kompleta za igru, terazije, teg ili ključevi, idu u prilog prve pretpostavke. Naime, svrha ovakvog rituala mogla je biti i proricanje ili određivanje sudbine duše pokojnika u svetu mrtvih. Vatra je u prvom i u drugom slučaju mogla imati funkciju čišćenja predmeta i prebacivanje u svet mrtvih. Samim tim

položaj nekropole ne može biti slučajan, jer pokopavanje mrtvih pred ulaz pećine dovodi pokojnike simbolički pred vrata podzemnog sveta. Dodatnu asocijaciju ovim ljudima, moglo je pružiti postojanje jezera unutar pećine, odnosno reke ponornice, kao podzemne reke preko koje se prevoze mrtve duše. Ovaj motiv nije stran mnogim paganskim mitologijama. Verovatno ni sama prostorija nije slučajno izabrana. Ona je nepravilnog četvorougaoznog oblika i nastavlja se u manje polukružno proširenje, čime odaje izgled svetilišta sa naosom i malom apsidom.

Precizno definisanje upotrebe pećine teško je odrediti zbog nedostatka pisanih izvora koji se odnose na verovanja i obrede Germana i drugih varvara u to vreme. Situacija je prilično otežana i mogućnošću da ovde naseljeni narod sredinom IV veka možda prima hrišćanstvo (?) zadržavajući snažno ukorenjene paganske običaje.

Potpuno rešenje ovog problema bilo bi moguće jedino ukoliko bi se došlo do neke bliske analogije, što ovom prilikom nismo bili u mogućnosti da nađemo. Dobro polazište za dalja istraživanja predstavlja materijal koji pokazuje prisustvo jedne verovatno veće varvarske (gotske) zajednice na teritoriji Mezije i centralno balkanskih provincija već sredinom IV veka, pored nalaza na Sapaji i Kominima, što govori možda o brojnijem prisustvu varvarskih naroda na ovom prostoru pre prodora Huna.

Zahvalnost. Zahvaljujemo se Andreju Staroviću što nam je omogućio ova istraživanja i profesoru Aleksandru Jovanoviću na dragocenim savetima prilikom pisanja ovog rada. Takođe se zahvaljujemo svim polaznicima Istraživačke stanice Petnica koji su radili sa nama na ovom lokalitetu.

Literatura

Bajalović Hadži-Pešić M. 1981. *Keramika u srednjovekovnoj Srbiji*. Beograd: Muzej grada Beograda

Barački S. 1961. Sarmatski nalazi iz Vršca. *Rad Vojvodanskih Muzeja*, 10: 117-143

Barački S. 1971. Sarmatski nalazi iz Vatina. *Rad Vojvodanskih Muzeja*, 20: 281-305

Barački S. 1972. *Nalazi Sarmata u Južnom Banatu*, (katalog izložbe). Vršac: Narodni muzej

Bogosavljević V. 1988. Lanište kod Boljevaca, kasnoantička nekropola. *Raška baština*, 3: 15-32

Bojović D. 1983. *Rimske fibule Singidunuma*. Beograd: Muzej grada Beograda

Brukner O. 1981. *Rimska keramika u Jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*. Novi Sad: Savez arheoloških društava Jugoslavije i Vojvodanski muzej

- Brukner O., Milošević P., Dautova Ruševljanin V. 1987. *Počeci romanizacije u jugoistočnom delu provincije Panonije*. Novi Sad: Matica Srpska
- Dautova-Ruševljan V. 1990. Dosadašnji rezultati istraživanja sarmatske kulture u Vojvodini. *Rad Vojvođanskih Muzeja*, 32: 81-87
- Dimitrijević D. 1975. Sarmati i Rimljani. *Šajkaška*, 1
- Dorđević M. 1976. Tri nova sarmatska naselja u okolini Subotice. *Glasnik SAD*, 6: 119-123
- Đurić Srejić M. 1998. Izveštaj o antropološkoj analizi skeletnih ostataka iz Petničke pećine. Dokumentacija Odeljenja za antropologiju IS Petnica
- Isings C. 1957. *Roman Glass from dated finds*. Groningen – Jakarta
- Janković 1981. *Podunavska oblast Akvisa u V i VI veku*. Beograd: Arheološki institut
- Jež Ž. & Starović A. 1994. Arheološki lokaliteti i nalazišta u Valjevskom kraju. *Valjevac – veliki narodni kalendar za prostu 1994*, (ur. Z. Joksimović i Z. Ranković). Valjevo: Valjevac, str. 369-81
- Jovanović A. 1984. *Rimske nekropole na teritoriji Jugoslavije*. Beograd: Centar za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu
- Jovanović A. 1985. Valjevo: Nalazi iz rimskog perioda valjevskog kraja. *Istraživanja*, II: 58-65
- Jovanović Đ. 1992. Beograd: Rezultati istraživanja Petničke pećine. *Stari nar*, 9, sv. 2: 41-45
- Jurišić A. 1956. Arheološki radovi Nišibar. *Saopštenja I*
- Lazarević R. 1988. *Petnička pećina*. Valjevo: Turistički savez Valjevo
- Magomedov B. V. 1977. O proishozhdenii form chernyahovskoj gongcharoj keramiki. U *Novye issledovaniya arheologicheskikh pamyatnikov na Ukraine*, (ur. V. D. Baran). Kiev: Akademiya nauk Ukrainskoj SSR – Institut arheologii
- Mikić-Antonić B. 1989. Tri novootkrivena sarmatska naselja i jedan usamljeni grobni nalaz. *Rad Vojvođanskih Muzeja*, 31: 155-65
- Milenković M. 1976. Arheološki tragovi Germana – IV i V vek u okolini Subotice. *Glasnik SAD*, 6: 123-130
- Milošević N. 1985. Paleolitske stanice u Petničkoj i Visokoj pećini. *Istraživanja II*: 58-65. Valjevo: Narodni muzej Valjevo i Istraživačka Stanica Petnica
- Petković S. 1995. *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*. Beograd: Arheološki institut
- Popović I. 1988. *Antičko oruđe od gvožđa u Srbiji*. Beograd: Narodni muzej Beograd
- Popović V. 1990. *Tri numizmatička legata Univerziteta u Beogradu*. Beograd: Centar za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu
- Rašajski R. 1957. Sarmatska lončarska radionica u Crvenki kraj Vršca. *Rad Vojvođanskih Muzeja*, 6: 57-66
- Ranković Z. 1996. Petnički psaltir s posledovanjem. *Valjevac – veliki narodni kalendar za prestupnu 1996*, (ur. Z. Joksimović i Z. Ranković). Valjevo: Valjevac, str. 106-12

Ružić M. 1994. *Rimsko staklo u Srbiji*. Beograd: Centar za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu

Ružić M. 1997. Hronologija i poreklo rimskih staklenih posuda sa Đerdapskog limesa. U: *Arheologija istočne Srbije* (ur. M. Lazić). Beograd: Centar za arheološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, str. 265-75

Srejić D. 1997. Beograd: Varvarska enklava na području municipijuma S... . *Balkanica*, VIII: 83-89

Stanković J. 1994, Petnica: Nekropola kasnorimskog horizonta u Petnici. *Petničke sveske*, 38/ III: 42-56

Starović A. 1996. Nova arheološka otkrića Valjevskog kraja. *Valjevac – veliki narodni kalendar za prestupnu 1996*, (ur. Z. Joksimović i Z. Ranković). Valjevo: Valjevac, str. 360-371

Sulimirski T. 1973. *The Sarmatians*. London:

Cvijić J. 1912. Petnička pećina. *Glasnik Srpskog Geografskog Društva*, 108

Radivoje Arsić and Nemanja Mrdić

Petnica Cave – Dvorana s viledima

The study represents new methodological approach to archaeological research of interior of the cave in Petnica. During campaigns in 1995 and 1998 the cave revealed its secrets, showing two horizons from different periods, more than 11 centuries apart from each other. The elder horizon can be dated in the 4th century AD (period of the very late Roman domination) and the later one, in the 15th/16th century. During the excavations artifacts and data had been collected using methods applicable to prehistoric archaeology.

After a strict analysis of the distribution of artifacts and structures, we concluded that the Cave had specific function in those two periods: it was a *cult place* during the Roman period and a *refuge* in the late 15th century during the combats against Turks.

Our exploration provoked a number of problems related to ethnic structure, barbarization and new religious and cultural influences in the region of today's Valjevo and wider area of the Balkan provinces, in second half of the 4th century AD.

The problem of ethnic identification of people who had been using the Petnica cave as their cult place, is still unresolved. It can be safely concluded that they belonged to a partially romanised barbarian tribe. Analogies brought us to two possible tribes who could have dwelt in this region at that time: Goths and Sarmatians. This horizon was dated by a

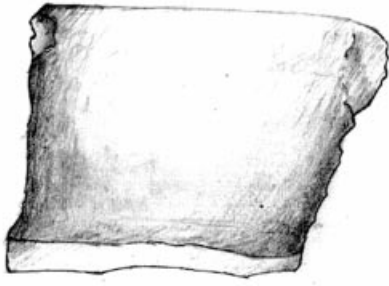
bronze maiorina of Vetranion (350 AD) and a cross-shaped *fibula* dated at about the same time (cf. Bojović 1983).

Another interesting fact is that only some 40 m apart from the cave entrance a necropolis from the same period existed. A huge pit filled with intentionally broken wares, traces of food and fireplace – all this suggests the existence of a cult of the dead.

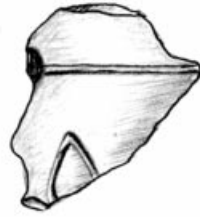
In the cave itself we have found similar situation: a small area (only 4 m²) with intentionally broken wares, with the rests of food prepared before entering this place, and of drink (according to amphorae and beakers that were found). Furthermore, an uncomplete human fetus skeleton was found (no traces of injuries). A number of other artifacts was found, that could not have been used at the spot but more likely served in a cult: four iron keys, two coins, a weight and a part of scissors (?), as well as a set for playing game of chance (dice and bone ring). Above all of this a great fire was lit.

Additional argument to this conclusion is the shape of the cave chamber itself: it is an irregularly square with a small apse facing the west. Next to it there is an underwater stream and a lake, that with the cave itself makes the best place for a cult related to the world of dead.

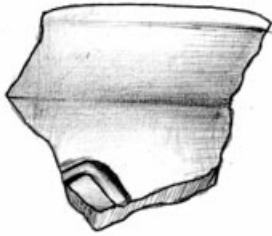
This puzzle can be scientifically resolved only by comparison to other similar sites. Unfortunately, the Petnica cave is up-to-now unique one for the time being. Possible future discoveries will bring some answers to the questions that we have discussed in this study.

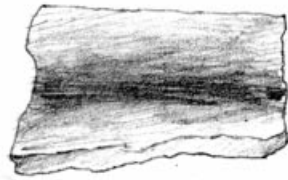
1

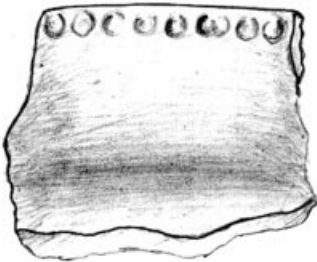
2

3

4

5

6

7

I

